

Krzysztof Bracha

(Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla PAN, Warszawa)

JAN HUS JAKO KAZNODZIEJA I PROMOTOR KAZNODZIEJSTWA

Jan Hus był niepoślednim, płomiennym kaznodzieją i reformatorem. Jego działalność kaznodziejska to nie tylko owoc teologicznego wykształcenia, którego immanentnym elementem była *ars praedicandi*, lecz przede wszystkim świadomy wybór ambony jako narzędzia ewangelizacyjnego i podstawowego instrumentu propagowania idei reformy. Aktywność kaznodziejska Husa to kontynuacja procesu nobilitacji kaznodziejstwa jeszcze w okresie przedhusyckim. Czeska nobilitacja kaznodziejstwa jawi się bowiem jako dodatkowy impuls na drodze polaterańskiej przemiany narzędzi pastoralnych w Kościele, która – jak się zdaje – jedynie w czeskim ruchu reformatorskim przybrała tak wyrazistą, motywowaną ideowo postać¹.

¹ M. Menzel, *Predigt und Predigtorganisation im Mittelalter*, „Historisches Jahrbuch” 111, 1991, s. 350; J. Longère, *La prédication et l'instruction des fideles selon les Conciles et les statuts synodaux depuis l'antiquité*, w: *Actes du 109e Congrès national des Sociétés savantes*, Dijon 1984, s. 1–2; idem, *L'encadrement religieux du fidèles au Moyen Âge et jusqu'au concile de Trente*, Paris 1984, s. 391–418; R. Rusconi, *De la prédication à la confession. Transmission et contrôle de modes de comportement au XIIIe siècle*, w: *Faire croire. Modalités de la diffusion et de la réception des messages religieux du XIIe au XVe siècle*, Rome 1981, s. 67–85; R. Zerfass, *Der Streit um die Laienpredigt. Eine pastoralgeschichtliche Untersuchungen zum Verständnis des Predigtamtes und zu seiner Entwicklung im 12. u. 13. Jahrhundert*, Freiburg im Breisgau–Basel–Wien 1974, s. 343–355; J. Gaudemet, *Droits et obligations des laics d'après le IVe concile de Latran (1215)*, w: *Christianitas et cultura Europae*. Księga

Nieprzypadkowo czescy kaznodzieje tego okresu, wśród nich m.in. Jan Szczekna (czes. Štěkna), chętnie przypominali ideę kazania jako pokarmu, który – podobnie jak codzienny chleb – jest niezbędny do zbawienia i którym człowiek posila się, wzmacnia i przeobraża. Taki zabieg alegoryczny trzeba bowiem widzieć we wspomnianym kontekście ideowym². Idea pokarmu-nasienia stała się wszak głównym przesłaniem w procesie nobilitacji kazania w dekretach IV Soboru Laterańskiego (1215), ale później znajdujemy ją także jako myśl przewodnią aktu fundacji Kaplicy Betlejemskiej w Pradze z 10 kwietnia 1391 r. Ideą erygowania Kaplicy Betlejemskiej, którą Szczekna współtworzył, było wszak podawanie „chleba duchowego”, stąd nazwa Betlejem (z hebr. *bet lechem* – dom chleba, *domus panis*), a w akcie fundacyjnym mowa jest o kazaniu jako nakazie Chrystusa i pokarmie, bez którego bylibyśmy jak w Sodomie (Iz 1, 9)³. Fundacja Kaplicy Betlejemskiej

jubileuszowa Profesora Jerzego Kłoczowskiego, cz. 1, red. H. Gapski, Lublin 1998, s. 80–88.

² Por. F.M. Bartoś, *Husův učitel Dr. Jan Štěkna a kaple Betlemská*, „Věstník České akademie věd a umění” 58, 1949, s. 12 (oraz wyd. pol.: *Postylla dra Jana Štěkny*, „Sobótka” 6, 1951, s. 22–23): „verbum Dei est semen, de quo Is. 1, 9: nisi Dominus exercituum reliquisset nobis semen, quasi Sodoma fuisset etc.”, według rkps Q XI, f. 42 z Mělník Okresní Muzeum.

³ „Inter cetera que ad salutem spectant populi christiani, pabulum uerbi Dei permoxime sibi noscitur esse necessarium, quia sicut corpus materiali sic anima spiritualis cibo nutritur, eo quo non in solo pane uiuit homo, set in omni uerbo quod procedit de ore Dei”; *Constitutiones Concilii quarti Lateranensis: una cum Commentarii glossatorum*, ed. A. García y García, Cita del Vaticano 1981 (Monumenta Iuris Canonici. Seria A. Corpus Glossatorum, 2), a. 10, s. 58. Podobna metafora również w tzw. Postylli Wilhelma: A.T. Thayer, *The Postilla of Guillelmus and Late Medieval Popular Preaching*, „Medieval Sermon Studies” 48, 2004, s. 60–61; por. też D. Forstner, *Świat symboliki chrześcijańskiej*, tłum. i oprac. W. Zakrzewska, P. Pachciarek, R. Turzyński, Warszawa 1990, s. 200–206; E.R. Curtis, *Literatura europejska i łacińskie średniowiecze*, tłum. A. Borowski, wyd. 2, Kraków 1997, s. 143–145; *Základy starého místopisu pražského (1437–1620)*, Císlo pop. 255, oddíl I: Staré město pražské, díl. 2: *Ochoz XIIa–XXX*, wyd. J. Teige, Praha 1915, s. 796. F.M. Bartoś, *Husův učitel Dr. Jan Štěkna*, s. 12 (oraz wyd. pol.: *Postylla dra Jana Štěkny*, s. 23) domyślał się ponadto,

nie pozostała wszak bez wpływu na proces erygowania stałych predykatów w ościennych krajach, aczkolwiek problematyka ta nie jest jeszcze dostatecznie zbadana⁴. Szczekna należał do szkoły Jana Milicza z Kromierzyża. Milicz wszakże bardzo mocno akcentował rolę kazania jako narzędzia reformy zdolnego przeobrazić Kościół, wiernych i cały świat, jako broń przeciwko mocy diabła, której przejawy dostrzegał w licznych ułomnościach w łonie Kościoła i w nieładzie wewnątrz społeczeństwa⁵. W *Libellus de Antichristo* wykładał, że dzięki kazaniom starzejący się pod ciężarem grzechów Kościół zostanie odmłodzony i oczyszczony, a zadaniem kaznodziejów jest zwózka pszenicy wiernych do stodół Kościoła, przez którą ludy zostaną zbawione⁶. Do podobnego motywu

że Szczekna układał arenę dokumentu fundacji Kaplicy Betlejmskiej; zob. ponadto: F. Šmahel, *Antytezy czeskiej kultury późnego średniowiecza*, „Kwartalnik Historyczny” 90, 1983, nr 4, s. 719–727; idem, *Psané a mluvené slovo ve službách rané české reformace*, w: idem, *Mezi středověkem a renesancí*, Praha 2002, s. 215–230 (tłum. pol.: idem, *Słowo pisane i mówione w służbie reformy husyckiej*, w: *Kultura pisma w średniowieczu. Znane problemy, nowe metody*, red. A. Adamska, P. Kras, Lublin 2013, s. 175–194); A. Molnár, *Aktywność ludu w ruchu reformatorskim. Świadectwo kazań husyckich*, w: *Kultura elitarna a kultura masowa w Polsce późnego średniowiecza*, red. B. Geremek, Wrocław 1978, s. 77–119; P. Soukup, *Reformní kazatelství a Jakoubek ze Stříbra*, Praha 2011, s. 68–92, 245–252; idem, *Die Predigt als Mittel religiöser Erneuerung: Böhmen um 1400*, w: *Böhmen und das Deutsche Reich. Ideen- und Kulturtransfer im Vergleich (13.–16. Jahrhundert)*, red. E. Schlottheuber, H. Seibert, München 2009, s. 235–264; J. Marek, *Jakoubek ze Stříbra a počátky utrakvistického kazatelství v českých zemích. Studie o Jakoubkově postile z let 1413–1414*, Praha 2011, s. 198–199.

⁴ Por. M. Staub, *Die süddeutschen Prädikaturen und die Ethik der mitteleuropäischen „Devotio moderna” in Europa im Spätmittelalter*, red. M. Derwich, M. Staub, Göttingen 2004, s. 285–299; A. Reitemeier, *Pfarrkirchen in der Stadt des späten Mittelalter. Politik, Wirtschaft und Verwaltung*, Stuttgart 2005, s. 322.

⁵ P.C.A. Morée, *The Role of the Preacher According to Milicūs de Chremsir*, w: *The Bohemian Reformation and Religious Practice*, t. 3, red. Z.V. David, D.R. Holton, Prague 2000, s. 35–48.

⁶ „[...] ut mittat angelos sive predicatoros cum tuba predicacionis et voce magna, ut tollent predicta scandala de regno Dei sive de ecclesia [...] et sic eos predicatoros

powrócił także w *Sermo de die novissimo*, zapowiadając przewodnią rolę kaznodziejów na końcu świata – zesłanie proroków Eliasza i Enocha w obliczu nadejścia Antychrysta „ad confortandum electos et ad predicandum sanctis, ut sint fortes in fide et ut non timeant penam modico duraturam”, skutkiem czego nastąpi konwersja żydów⁷. Metaforyczną symbolikę motywu obydwu proroków wyjaśnił Maciej z Janova. Samotna postawa Eliasza to alegoria wspólnoty kaznodziejów napełnionych duchem proroczym i zdolnych do odnowy świata. Kaznodzieje napełnieni duchem Eliasza i Enocha, czyli czystością i niewinnością, to siła zdolna porazić Antychrysta, oddalić ze świata grzechy i naprawić pobożność⁸. Kazanie bowiem ma moc kruszenia gmachu Antychrysta, jak wykładali znacznie później następcy Husa na ambonie już w trakcie wojen husyckich⁹. Podobnie jeden z polskich kaznodziejów widział *predicadores* wśród świętych i spowiedników na

manifestent, eradicantes velud zizania, et triticum fidelium congregent in horreum ecclesie sancte”; *Milicii Libellus de Antichristo*, cz. 4, wyd.: *Matěje z Janova mistra pařížského Regulae Veteris et Novi Testamenti*, t. 3, ed. V. Kybal, Inšpruk 1911, s. 379–380; por. A. Molnár, *Aktywność ludu*, s. 80, który pomyłkowo przypisał ten fragment do znanego kazania Milicza: „Sermo de die novissimo”; zob. przyp. niżej.

⁷ Ioannes Milicius, *Sermo de die novissimo*, ed. F.M. Bartoš, *Milíčův sermo de die novissimo*, „Reformační sborník” 8, 1946, s. 52–53 oraz to samo kazanie Milicza pt. *Sermo de die Iudicii*, rkps Warszawa, Biblioteka Narodowa (dalej: BN III) 3021, f. 12vb; por. o literackich źródłach tej wizji: P. Kolář, *Milíč’s Sermo de die novissimo*, w: *The Bohemian Reformation and Religious Practice*, t. 5, cz. 1, red. Z.V. David, D.R. Holeton, Prague 2004, s. 59–60; zob. też K. Bracha, *Sermo de die iudicii Jana Milcza z Kromierzyża w polskich rękopisach z XV w. i jego adaptacja*, w: *Česko-polské kazatelské vztahy ve středověku*, red. K. Bracha, M. Nodl, Praha 2016 (*Colloquia Mediaevalia Pragensia*, 16), s. 19–29.

⁸ *Matěje z Janova mistra pařížského Regulae Veteris et Novi Testamenti*, t. 1, III, tr. 5, dist. 11, cap. 6, ed. V. Kybal, cz. 3: *Tractatus de Antichristo*, Inšpruk 1911, s. 355–356; por. P. Cermanová, *Čechy na konci věků. Apokalyptické myšlení a vize husitské doby*, Praha 2013, s. 120, 308.

⁹ „Ewangelium Domini est tante virtutis, quod regnum Antichristi oportet, ut ruat coram verbo Domini Iesu”; cyt. za: A. Molnár, *Aktywność ludu*, s. 99, przyp. 118.

Sądzie Ostatecznym, gdy stoją w obecności samego Stwórcy lub nazywał ich kwiatami w winnicy Pańskiej¹⁰.

František Šmahel pisał przed laty: „Zgodnie z potrzebami ruchów ludowych husytyzm wykorzystywał wszelkie środki słowne i artystyczne, które były zdolne przekazać przesłanie ideologii reformacyjnej i rewolucyjnej”, a Amedeo Molnár mówił o „wszechpotężnej instytucji, jaką stało się kaznodziejstwo husyckie w czeskim społeczeństwie”¹¹. Badacz kaznodziejstwa husyckiego młodszego pokolenia określił zaś kaznodziejstwo fundamentalnym medium (*stěžejní medium*) reformatorskiego ruchu¹².

Metafora z ziarnem-nasionem, najczęstszy motyw przywoływany często w tym kontekście za Iz 1, 9; Pwt 8, 3; Mt 4, 4; 13, 1–23 oraz Łk 8, 11, obecny również w kazaniach Szczekny, jest kontynuacją tradycji o bardzo starej proveniencji, zaadaptowanej przez chrześcijaństwo¹³. Odnajdujemy ją w wypowiedziach Ojców Kościoła, m.in. Orygenes, Augustyna i Grzegorza Wielkiego. Niektóre z nich powtórzył Tomasz z Irlandii w *Manipulus florum*, popularnym podręczniku dla kaznodziejów¹⁴. Tak bowiem

¹⁰ „Et postremo omnes sancti, predicatorum, confessores, qui peccatoribus viam salutis ostendebant, qui coram Deo astabant”; *Sermo: Dominica secunda Adventus Domini*, w: *Sermones dominicales et festuales* z tzw. kolekcji Piotra z Miłosławia, rkps BN III 3021, f. 10 vb; „Cum flores sunt praedicatorum sancti, confessores devoti et omnes iusti viri”, *Sermo: Dominica septuagesima*, w: *ibidem*, rkps BN IV 3022, f. 37ra–b.

¹¹ F. Šmahel, *Antytezy czeskiej kultury*, s. 725; idem, *Słowo pisane i mówione*, s. 181–183; A. Molnár, *Aktywność ludu*, s. 79.

¹² P. Soukup, *Reformní kazatelství a Jakoubek ze Stříbra*, s. 68.

¹³ K. Bracha, „*Semen est verbum Dei*”. *Postylla Carcer animae* przypisywana Janowi Szczeknie, w: *Amoenitates vel lepores philologiae*, red. R. Laskowski, R. Mazurkiewicz, Kraków 2007, s. 61–71; D. Forstner, *Świat symboliki chrześcijańskiej*, s. 199–206, 455–459.

¹⁴ Ch.L. Nighman, *Commonplaces on Preaching among Commonplaces for Preaching. The Topic Predicatio in Thomas of Ireland's Manipulus Florum*, „*Medieval Sermon Studies*” 49, 2005, s. 47, 53, 55. Inne przykłady źródłowe zob. M. Kowalczyk, *Grunwald w tradycji kaznodziejsko-kronikarskiej z końca XV wieku*, „*Analecta Cracoviensia*” 19, 1987, s. 266–267 (*Sermo: De divisione apostolorum*).

jak pokarm i słodkości pożywiają ciało, podobnie słowa Boże wzmacniają ducha, albowiem pożywieniem dla ducha są czytania, wytrwałe modlitwy i słowa nauczania – wykladał Orygenes w jednej z homilii¹⁵.

Metafora z pokarmem odzwierciedlała ideę kazania jako instrumentu nauczania wiernych i nośnika treści ewangelizacyjnych, które przeobrażało ludzkie postawy, czyli jak ziarno-pokarm miało rodzić nową wartość, co można zestawić z obecną w *devotio moderna* ideą *conversio*, nurtu nieobcego przecież reformie czeskiej¹⁶. Wedle zaleceń polaterańskich z 1215 r. za główne narzędzia nauczania religijnego uznano kazanie i spowiedź. Oba pastoralne instrumenty były ze sobą ściśle powiązane, w zgodzie bowiem z definicją Humberta z Romans, „jako ziarno jest zasiane w kazaniu, takie żniwo jest zebrane w spowiedzi”¹⁷. Z ust kaznodziei płynął, jak podkreślano, pokarm słów Boskich, albowiem sam

¹⁵ Origenes, *In Leviticum homeliae*, 9, 7, ed. M. Borret, Turnhout 1981 (Sources chrétiennes, 287), s. 104, 106; Ch.L. Nighman, *Commonplaces on Preaching*, s. 55.

¹⁶ M. Staub, *Die süddeutschen Prädikaturen*, s. 298.

¹⁷ „Per praedicationem enim seminatur, per confessionem vero colligitur fructus”; Humberto de Romanis, *Liber de eruditione praedicatorum*, cap. 44, w: *Beati Humberti de Romanis quinti praedicatorum magistri generalis Opera de vita regulari*, wyd. J.J. Berthier, t. 2, Romae 1889, s. 479 (jeżeli nie zaznaczono inaczej, tłumaczenia są dziełem autora); „Predicare enim seminare est, sed confessione audire fructum metere est”; cyt. za D.L. d’Avray, *The Preaching of the Friars. Sermons Diffused from Paris before 1300*, Oxford 1983, 50–51; por. L.K. Little, *Les techniques de la confession et la confession comme technique*, w: *Faire croire*, s. 88; P. Michaud-Quantin, *Les Methodes de la Pastorale du XIIIe au XVe siecle*, w: *Miscellanea Mediaevalia. Veröffentlichungen des Thomas-Instituts der Universität zu Köln*, t. 7, red. A. Zimmermann, Berlin 1970, s. 78; J.B. Schneyer, *Die Unterweisung der Gemeinde über die Predigt bei scholastischen Predigern*, München–Wien 1968, s. 28–34; R. Rusconi, *De la prédication a la confession*, s. 67–85; E.J. Dempsey Douglass, *Justification in Late Medieval Preaching. A Study of John Geiler of Keisersberg*, Leiden 1966, s. 153–156; J.R. Blaettler, *Preaching the Power of Penitence in the Silos Baetus*, w: *Medieval Sermons and Society. Cloister, City, University. Proceedings of International Symposia at Kalamazoo and New York*, red. J. Hamesse, Louvain-la Neuve 1998, s. 35–62.

Pan „jest chlebem żywym” (J 6, 51)¹⁸. Ożywcza moc pokarmu, który z natury wzmacnia i posila, to zdolność moralnego budowania i naprawy ludzkich postaw, przyrównywana często do funkcji kataraktycznej lub terapeutycznej kazania. Porównania do „języka leczącego” (*lingua medicinalis*), do miecza lub ognia palącego i młota kruszącego skałę, które serca twarde przeobrażają w miękkie na podobieństwo płynnego wosku, dawały wyobrażenie, że słowa Boże mają władzę nad rzeczywistością widzialną i niewidzialną na podobieństwo bytów i ich czynów¹⁹. Przekonania takie kreowały charakterystyczną retorykę. Kaznodzieje nierzadko materializowali słowa Boskie i porównywali kazanie do czynności fizycznych – do siewu lub do ziarna, do trudu łapania ryb w sieci, do niebiańskiej manny, która nadaje smak pokarmom w ludzkich ustach lub do lampy oświetlającej drogę²⁰. Ożywcza moc strawy oznaczała, że kazanie jest narzędziem skutecznej korekty moralnej²¹. Kościół bowiem, jak wyjaśniano w jednym

¹⁸ Zob. podobną retorykę u Piotra Chryzologa, *Sermo 67*, w: idem, *Sermones*, w: *Patrologiae cursus completus. Series Latina*, t. 52, wyd. J.-P. Migne, Parisiis 1800, s. 392.

¹⁹ Por. np.: *Sermo: Feria secunda Pasche*, w: *Sermones dominicales et festuales* z tzw. kolekcji Piotra z Miłosławia, rkps BN III 3021, f. 153 vb; „dileccio habet flammam predicacionis laudis divine”, *Sermo: De sancto Johanne Evangelista*, w: *ibidem*, f. 37 vb; Humbertus de Romanis, *Liber de eruditione praedicatorum*, cap. 6, s. 392.

²⁰ Por. *Sermo: Dominica in Sexagesima*, w: *Sermones dominicales et festuales* z tzw. kolekcji Piotra z Miłosławia, rkps BN III 3021, f. 83 vb; *Sermo: Dominica quinta post Trinitatis*, w: *ibidem*, f. 252 vb: „per retia predicacionis homines capiens, quos de profundo pelagi huius mundi ad lucem celestem extrahens”; *Sermo: Dominica in Rogacionibus*, w: *ibidem*, f. 190 rb: „Verbum Dei celeste manna est faciens saporem cuiuscumque cibi in ore hominis”; zob. P. Henriet, *Verbum Dei disseminando. La parole des ermites prédicateurs d'après les sources hagiographiques (XIe–XIIe siècles)*, w: *La parole du prédicateur (V^e–XVe siècles)*, red. R.M. Dessi, M. Lauwers, Turnhout 1997, s. 153–185; L.-J. Bataillon, *La prédication au XIIIe siècle en France et Italie. Etudes et documents*, Aldershot 1993, s. 559, przyp. 2; Humbertus de Romanis, *Liber de eruditione praedicatorum*, cap. 3, s. 378.

²¹ P.C.A. Morée, *The Role of the Preacher*, s. 41, przyp. 23.

z polskich kazań z pierwszej połowy XV w., w sensie mistycznym zdejmuje ciężary grzechów w sakramencie spowiedzi i pożywia przybyszów przy żłobie słowa Bożego tak jak chlebem i napitkiem eucharystycznym²².

Przywołana metafora zawiera więc zasadnicze przesłanie wynoszące kazanie do roli najważniejszego z instrumentów duszpasterskich, co podkreślali protagoniści czeskiej reformy. W miarę postępującego procesu nobilitacji kazania niektórzy autorzy szli jeszcze dalej. W rozgorzałej z czasem dyskusji podnoszono m.in. zagadnienie stosunku kazania do mszy i faworyzowania słów kaznodziei tudzież zrównywania wartości kazania z samą mszą i jego spirytualizacji. Punktem zwrotnym stała się debata nad *passusem* w prawie kanonicznym o równym traktowaniu obu części mszy, kazania i Eucharystii, z przykładem o takiej samej winie zarówno za niedbałe słuchanie kazania, jak też za niedbałe przyjmowanie Hostii i upadek opłatka na ziemię²³. W tym kontekście nie budzi zdziwienia z pozoru zaskakująca opinia wyrażona w jednej z kolekcji kazań (*Sermones diversi super dominicales per circulum anni*), sygnowanej imionami m.in. Jana Szczekny i kilku innych czeskich kaznodziejów z kręgu Kaplicy Betlejemskiej, o większej wartości samego kazania niż mszy świętej. Mądry, który pragnie zbawienia, chętniej przeznaczają jedną godzinę na słuchanie kazania niż na mszę, gdyż dzięki kazaniu łatwiej zbawi duszę, albowiem „lepiej jest opuścić trzydzieści mszy niż jedno kazanie”²⁴.

²² *Sermo: Dominica tredecima post Trinitatis*, w: *Sermones dominicales et festuales* z tzw. kolekcji Piotra z Miłosławia, rkps BN III 3021, f. 316 va.

²³ Dyskusję tę referuje E.J. Dempsey Douglass, *Justification in the Late Medieval Preaching*, s. 86–91; U. Herzog, *Predigt als "ministerium verbis"*, „Freiburger Zeitschrift für Philologie und Theologie” 42, 1995, s. 118–133; A.T. Thayer, *The Postilla of Guillermus*, s. 60.

²⁴ Włocławek, Biblioteka Seminarium Duchownego, rkps 68, f. 240–241v: *Sermo: Dominica quinta post Trinitatem*: „omnis ergo sapiens salutem anime sue desiderans carius consummit horam in sermone, quam in missam [...] vade libencius ad sermonem, ubi salutem anime sue posses lucrari”; Sandomierz, Biblioteka Seminarium Duchownego, rkps C 425, f. 116: „melius est laico

Echem tych poglądów są również wypowiedzi jednego z polskich kaznodziejów z pierwszej połowy XV w.²⁵ Mówca radził wiernym, aby uważniej i pobożniej słuchali kazania niż samej mszy. Choć kazanie jest mniej godne niż Eucharystia, to jednak efekty słuchania prowadzą do skruchy za wszystkie grzechy, a przyjmowanie Hostii tylko do usunięcia grzechów powszednich. Ponadto, jak dodawał, kazanie to nie tylko nakaz Chrystusa, lecz również przykład *imitatio Christi*. Nie czytamy bowiem w Piśmie, że Chrystus odprawiał wiele mszy. Czytamy natomiast, że codziennie wygłaszał kazania – konkludował powołany moralizator²⁶.

W tym kontekście Jana Husa trzeba postrzegać jako kontynuatora i wybitnego, wpływowego propagatora wspomnianych

negligere XXX° missas, quam unum sermonem”; cyt. za: J. Wolny, *Kaznodziejstwo. Dzieje teologii katolickiej w Polsce*, t. 1: *Średniowiecze*, red. M. Rechowicz, Lublin 1974, s. 278–279, przyp. 16. Obydwa rękopisy to niezbadane kopie kolekcji autorów czeskich z kręgu Kaplicy Betlejemskiej: *Sermones diversi super dominicas per circulum anni et sunt collecta Magistri Szczekne et domini Proczywe, magistri Kakabi et Magistri Iacobi de Colonia etc. Bohemorum nacione...* oraz *Reportata evangeliarum et etiam epistolarum* przypisane Janowi Protiva de Nova Villa (Jan Protiva z Nové Vsi, z Jemnic); por.: P. Spunar, *Repertorium auctorum Bohemorum provectum idearum post Universitatem Pragensem conditam illustrans*, t. 1, Wratislaviae 1985 (Studia Copernicana, 25), s. 305–306, nr 844, 846; J. Tříška, *Příspěvky k středověké literární universitě. De auctoribus et operibus universitatis Pragensis medii aevi capitula*, Prag 1968, s. 13; idem, *Životopisný slovník předhusitské Pražské univerzity 1348–1409*, Praha 1981, s. 293.

²⁵ „Sed diceres ex quo, melius est sermonem audire quam missas”; *Sermo: Dominica in Sexagesima*, w: *Sermones dominicales et festivales* z tzw. kolekcji Piotra z Miłosławia, rkps BN III 3021, f. 83 va–b.

²⁶ „Consulitur ergo eorum devocioni, ut sermonem audiat ettencius et devocius, quam multas missas [...]. Et licet sacramentum corporis Cristi est nobilissimum sacramentorum, tamen in quadam proprietate verbi Dei b. Augustinus praefert praedicacionem illi. Nam contritus est confessus videns corpus Christi a peccatis venialibus puriatur. Sed sermonem audiens nonnunquam a peccatis gravissimis emendatur. [...] Quamobrem non legimus Christum plures missas legisse nisi unam, praedicasse autem legimus cum cottidie”; *Sermo: Dominica in Sexagesima, ibidem*, f. 83 va.

idei²⁷. Hus rozpoczął swoją działalność kaznodziejską w 1401 r. w kościele św. Michała w Pradze, a kazania w Kaplicy Betlejemskiej zainaugurował w 1402 r. po rezygnacji 8 marca Štěpána z Kolína, gdy z ustanowienia generalnego wikariusza Ojířa z Domanic i na żądanie Jana z Mühlheimu 14 marca został rektorem kaplicy św. Niewiniątek, w języku potocznym zwanej Betlém²⁸. Jego cała spuścizna kaznodziejska liczy około 3000 kazań wyodrębnionych w dziewięciu kolekcjach. Dorobek kaznodziejski wraz z dotychczasowymi edycjami omówili František M. Bartoš i Pavel Spunar, następnie Anežka Vidmanová oraz ostatnio Thomas A. Fudge i Pavel Soukup²⁹.

Biorąc za podstawę źródłową wybrane kolekcje, a przede wszystkim czeskie kolekcje *De tempore* (*Česká nedělní postilla*) i *De sanctis* (*Česká sváteční kázání*) oraz łacińskie tzw. kazania

²⁷ T.A. Fudge, „Feel this!” *Jan Hus and the Preaching of Reformation*, w: *The Bohemian Reformation and Religious Practice*, t. 4, red. Z.V. David, D.R. Holton, Prague 2002, s. 107–126; idem, *Il predicatore di Jan Hus*, w: *Dizionario de Omiletica*, red. M. Sodi, A.M. Triacca, Turin 1998, s. 684–688; idem, *Jan Hus. Religious Reform and Social Revolution in Bohemia*, London–New York 2010, s. 57–73; A. Vidmanová, *Hus als Prediger*, „*Communio Viatorum*” 19, 1976, s. 65–66; P. Hilsch, *Johannes Hus (um 1370–1415). Prediger Gottes und Ketzer*, Regensburg 1999 (tylko zarys biografii); P. Soukup, *Jan Hus as a Preacher*, w: *A Companion to Jan Hus*, red. F. Šmahel, współpr. O. Pavlíček, Leiden 2015, s. 96–129.

²⁸ F. Šmahel, *Jan Hus. Život a dílo*, Praha 2013, s. 48–50; idem, *Husitská revoluce*, t. 2, Praha 1993, s. 210–214; A. Vidmanová, *Hus als Prediger*, s. 65–66; T.A. Fudge, *Il predicatore di Jan Hus*, s. 684–688; S. Bylina, *Rewolucja husycka*, t. 1: *Przedświt i pierwsze lata*, Warszawa 2011, s. 32–39.

²⁹ T.A. Fudge, „Feel this!” *Jan Hus and the Preaching*, s. 107–126; wcześniej F.M. Bartoš, *Dvě studie o husitských postilách*, „*Rozpravy Československé akademie věd. Řada společenských věd*” IV, 65, 1955, s. 11–12; F.M. Bartoš, P. Spunar, *Soupis pramenů k literární činnosti M. Jana Husa a M. Jeronýma Pražského*, Praha 1965; A. Vidmanová, *Husova tzv. Postilla De tempore (1408/9)*, „*Listy filologické*” 94, 1971, cz. 1, s. 7–22; eadem, *Hus als Prediger*, s. 65, *passim*; W. Baumann, *Die Literatur des Mittelalters in Böhmen. Deutsch-lateinisch-tschechische Literatur vom 10. bis zum 15. Jahrhundert*, München 1978, s. 224–229; P. Soukup, *Jan Hus as a Preacher*, s. 96–129.

betlejemskie (*Sermones in capella Bethlehem*) spróbujemy odnaleźć wspomniane idee w kazaniach Jana Husa. Przywołane kolekcje kazań wydają się najbardziej reprezentatywne dla nakreślonych założeń i wpisują się w interesujący nas okres promocji kaznodziejstwa ze schyłku aktywności Husa na ambonie³⁰. W przypadku kolekcji *De tempore* i *De sanctis*, co nie jest bez znaczenia, mamy do dyspozycji zbiór kazań spisanych po czesku, czyli walorów ujętych w dwóch słowach przez Jiříego Daňhelkę: „aktualność i popularny charakter” (*aktuálnost a lidovost*)³¹. Są to również postylle, kolekcje przeznaczone na cały rok liturgiczny, a więc najbardziej reprezentatywna w nauczaniu forma kaznodziejskiej aktywności. Ponadto wśród pism praskiego reformatora dwie czeskie kolekcje – niedzielna i świąteczna – jak oceniał wspomniany wydawca Jiří Daňhelka, to „nejvýznamnější a nejosobitější dílo Jana Husa”³².

³⁰ [Magistri Io. Hus] *Sermones in capella Bethlehem 1410–1411*, wyd. V. Flajšhans, „Sitzungsberichte der Königlich-Böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften” 1938, nr 3, s. 1–114; 1939, nr 1, s. 1–266; 1940, nr 1, s. 1–260; 1941, nr 1, s. 1–352; 1943, nr 1, s. 1–158; 1945, nr 3, s. 1–212; *Indices*, Prag 1947; por.: F.M. Bartoš, *Problém Husových tzv. Betlémských kázání*, w: *Husův sborník. Soubor prací k 550. výročí M. Jana Husa*, red. R. Řičan, Praha 1966, s. 42–47; idem, *O Husovu kazatelskou metodu*, „Jihočeský sborník historický” 11, 1938, s. 107–108; E. Kamínková, *Husova Betlémská kázání a jejich dvě recense*, Praha 1963. Dwa ostatnie kazania w świetle edycji Václava Flajšhansa są niepewne i pochodzić mają z 1413 r. Na temat datacji poszczególnych kazań polemizował już V. Novotný, *Betlémská (t.ř.) kázání a jejich české glosy*, „Sborník filologický” 7, 1922, s. 128–166.

³¹ Mistr Jan Hus, *Česká nedělní postilla. Vyloženie svatých čtení nedělních*, wyd. J. Daňhelka, Praha 1992 (Magistri Ioannis Hus Opera Omnia, dalej: MIHO, 2); idem, *Česká sváteční kázání*, wyd. J. Daňhelka, Praha 1995 (MIHO, 3); J. Daňhelka, *Dobová aktuálnost a lidovost Husovy české Postilly*, w: *Studia z dawnej literatury czeskiej, słowackiej i polskiej. Poświęcone V Międzynarodowemu Kongresowi Sławistów w Sofii*, red. K. Budzyk, J. Hrabák, współudź. W. Roszkowska-Sykałowa, A. Sieczkowski, Warszawa 1963, s. 41–49.

³² J. Daňhelka, *Předmluva*, w: Mistr Jan Hus, *Česká nedělní postilla*, s. 7. Określenie „postylla” w przypadku tej kolekcji nie występuje jednak w rękopisach, lecz zostało nadane w starodrukach i w tradycji historiograficznej. Sam Hus mówił o *svatých čtení*; por. *ibidem*, s. 10.

Hus wielokrotnie w swych kazaniach przywoływał przewodnią metaforę kazania – słowa Bożego jako nasienia (*semen, semeno, sieme*). W komentarzu do przypowieści o siewcy według św. Mateusza 13, 24–30 do słów: „Królestwo niebieskie podobne jest do człowieka, który posiał dobre nasienie na swojej roli” (Mt 13, 24) wykładał, że tak jak chłop (*sedlák*) wysiał pszenicę na swym polu, tak Chrystus dobrych ludzi w Kościele. Nasieniem jest słowo Boże, a dobrym nasieniem jest wiara oraz dobre czyny Bożych synów. Bóg wysiał nasienie w całym Kościele na dobrej ziemi, która dopiero później została skażona grzechem. Z miłości Boga tym nasieniem zostali stworzeni synowie Boży³³. To oczywiście w ustach Husa transpozycja logosu, słowa jako materii i narzędzia wszelkiego stworzenia. W kontekście moralizatorskim czyni ono serce człowieka znaczącym dla Boga. Hus wyliczał w innym miejscu zalety słowa Bożego. Podobnie jak nasienie rodzi po wielokroć z jednego ziarna, również słowo Boże rodzi wielu synów Bożych. Jest niezbędne do życia, inaczej pomarlibyśmy z głodu lub duchowo w grzechach i mękach³⁴. Jest bowiem pokarmem cielesnym i duchowym jednocześnie. To wystarczający dowód na to, że wielce użyteczne jest jego rozsiewanie i przyjmowanie, skoro sam Chrystus tak zalecał i był pierwszym, który siał, a inni to rozsiewki. To oczywista aluzja do samych kaznodziejów, wspomnianych rozsiewek, albowiem według Mateusza 10, 20: „nie wy będziecie mówili, lecz Duch Ojca waszego będzie mówił przez was”³⁵.

Hus powtarzał pewien topos ideowy, że kazanie to przekaz niezwykle, to przekaz wiary, to transmisja słów świętych. Podzielał

³³ J. Hus, *Neděle sedmá po Kristovu Narození*, w: *ibidem*, s. 113.

³⁴ Idem, *Neděle po Narození Božiem devátá*, w: *ibidem*, s. 129.

³⁵ „Protož on jest sám pravý a prvý rosievač, ale jiní sú rosievky, z nichž on rosievá”, w: *ibidem*, s. 129–130; „Ipse enim est solus, qui seminat semen suum et nullus alius preter ipsum. Sed alii seminatores sunt tamquam eius instrumenta rosiewky”; idem, *Sermo LXV: Dominica Sexagesimae*, w: [*Magistri Io. Hus*] *Sermones in capella Bethlehem 1410–1411*, s. 243.

przekonanie wspólne dla *artis praedicandi*, że mówca jest tylko medium między Stwórcą a wiernymi, a słowa kaznodziei pochodzą od samego Boga. Dzięki temu usta kaznodziei, sprowadzone do poziomu narzędzia przekazu, stają się w metaforyce kaznodziejskiej materią niezliczonych porównań i alegorii. Raz jest to kanał rzeczny, przez który przepływają słowa biegnące „de fonte divine gracie”, drugi raz kanał, przez który tchnie wiatr łaski, jak metaforyzował Jan Geiler z Keisersbergu³⁶. W nauczaniu Husa jest nim narzędzie bardziej przyziemne, rolnicze, chłopski kosz siewny, a cały analizowany dyskurs przypomina nieco mowę *ad status* do wspólnoty kmieci. „Protož, milý brachu, hrzieš-li mnú, rosievkú nečistú a košíkem smrdutým, ale nezamietaj semene slova božieho; nebť bůh skrže ten košík tobě rosievá”³⁷. W jednym z kazań o świętych mówił zaś, że kaznodzieje są jak worek (sakwa) i instrument, przez który Chrystus jakby za pomocą trąby naucza wiernych³⁸.

Kaznodziejstwo jest rodzajem *imitatio Christi*, wyjaśniał Hus. „Velmě užitečné jest slova božieho kázanie a slyšení důstojné”, albowiem sam Syn Boży rozsiewał lub kazał, a nawet między różnymi innymi czynami swymi „najvíce pilen kázanie byl; malo krstil, msi jedinu sluzil. [...] Ale kázati počal ve dvanácti letech, když *jest v chrámě místry učil, Lu 2. k. Potom od třidcieti let počav, tři léta a několik měsíčov až do smrti kázal a pro kázanie

³⁶ „Sic eciam verus sermo praedicatoris principaliter procedit a Deo [Mt 10, 20] [...] michi constat quam de canalibus rivi aquarum manere non possunt, sed de fonte per canale consimili de labijs et de ore cuiuslibet, non procedunt verba prudencie et veritatis, scilicet de fonte divine gracie”, *Sermo: In die Penthecostes*, w: *Sermones dominicales et festivos* z tzw. kolekcji Piotra z Miłostawia, rkps BN III 3021, f. 208 vb; por. E.J. Dempsey Douglass, *Justification in Late Medieval Preaching*, s. 82, przyp. 2: „ventus gratie. Iam per os predicatoris spirans”.

³⁷ J. Hus, *Neděle po Narození Božiem devátá*, s. 130.

³⁸ „[...] fideles predicatoris, qui sunt tamquam saccus et instrumentum, per quod Christus tamquam per tubam docet fideles suos”; idem, *Sermo CLXII: Dominica 2^a post Pascha Misericordie*, w: [Magistri Io. Hus] *Sermones in capella Bethlehem 1410–1411*, s. 80.

ukřižován”. Nawet gdy zmartwychwstał, zrazu począł kazać przed obliczem swoich uczniów, i ostatecznie, gdy wstąpił na niebiosa, przykazał: „Idźcie na cały świat i każcie każdemu stworzeniu”³⁹. Pracował z prostym ludem w kazaniach aż do śmierci, a od pysznych, bogatych i chciwych tego świata, szczególnie od biskupów, mistrzów, księży i zakonników, stronił⁴⁰. Hus tłumaczył słowami Łk 19, 10 oraz Mt 9, 36–37, że kaznodziejstwo było konsekwencją wcielenia, Zbawiciel bowiem w swojej ziemskiej egzystencji, „widząc tłumy ludzi, litował się nad nimi, bo byli znękan i porzuceni, jak owce nie mające pasterza”, a „żniwo wprawdzie wielkie, ale robotników mało”⁴¹. Pan rozmnożył wiernych, którzy chętnie słuchali słów Bożych i jak pszenicę zbierali do stodoły, ale dobrych robotników nie rozmnożył. Robotnicy to oczywiście w ustach Husa współcześni kaznodzieje, których postrzegał krytycznie i bez poważania. Mało jest wiernych kaznodziejów, powiadał, którzy z miłości i dla zbawienia swego ludu pracują⁴². Świat jest wprawdzie pełen księży, ale niewielu z nich pracuje przy żniwach. Przyjęli stan duchowny, ale go nie wypełniają. Ostrzegął: proście zatem Pana, abyśmy w napominaniu nie ustawali i za milczenie nie zostali potępieni na Sądzie Ostatecznym⁴³.

Pożytki, jakie płyną z kazania słowa Bożego, wypływają z przykładu danego przez samego Stwórcę – konkludował. To jednak

³⁹ Idem, *Neděle po Narození Božiem devátá*, s. 130.

⁴⁰ Idem, [Prologus], w: *idem, Česká nedělní postilla*, s. 59.

⁴¹ Idem, *Na posvěcenie kostela toto čtenie čtů*, w: *ibidem*, s. 59.

⁴² „To věž, že málo jest věrných kazatelův, kteří z lásky pro chválu boží, pro lidské a pro své spasenie pracují s lidem božím”, w: *ibidem*, s. 59.

⁴³ „To slovo s. Řehoř váží, »žen mnohá, a pracovníci nemnoží«, říká: Toho bez těžké truchlosti mluvit nemůžeme. Neb ač sú ti, kteříž by rádi dobré věci slyšeli, ale nejsú ti, kteří by pravili. Aj, svět kněžými jest naplněn, a však ve žni boží velmė říedký pracovník bývá nalezén. *Neb úřad kněžský přijímáme, ale skutku úřada neplníme. Ale važte, bratřie moji, važte, co die pán: *Proste pána žni, ať pošle dělníky na žen svů! Vy za nás proste, abychom užitečné věci vám připraviti mohli, aby jazyk od napominanie neustal; a poňavadž miesto kázanie sme přijeli, aby před spravedlivým súdci nás naše mlčenie neodsúdilo”; *ibidem*, s. 59.

nie wszystko. Hus w swej apologetyce kaznodziejstwa poszedł znacznie dalej i wyniósł pożytki, jakie płyną ze słuchania, nad mszę świętą, o czym słyszeliśmy wcześniej z ust innych czeskich reformatorów. „Mše slúžení, jenž jest chleba *posvěcenie, aby byl božím tělem”⁴⁴. Msza czyni bowiem, że chleb staje się chlebem Bożym, ale jak dodaje, to nie dzieje się na wieki („a to nebude na věky”)⁴⁵. W podsumowaniu stwierdzał, że w przeciwieństwie do mszy tylko godne kazanie sprawia, że dusze niektórych jednoczą się w miłości z Chrystusem, i to „na věky tak můž ostati”⁴⁶.

Kaznodziejstwo to także prosty i dostępny wiernym komunikat w języku narodowym, który przełamuje barierę łaciny. W prologu do spisanej po czesku postylli *De tempore* podkreślał, że z braku podobnych wykładów spisanych po czesku przedkłada wiernym postyllę w ojczystym języku, „aby našeho spasitele slovo vždy najvíce vznělo a tak věrným bylo k spasení oznámeno”⁴⁷. Hus przykładał miarę nawet do różnic dialektowych w obrębie języka czeskiego. W tym samym tekście już w pierwszym zdaniu podkreślał, że wybór języka ojczystego był intencjonalny, aby czytelnik rozumiał po czesku, albowiem „písałem sam tak jak zvykle mówię potocznie”⁴⁸. Przestrzegał jednak, aby kopiści wiernie przepisywali i nie zmieniali języka w zgodzie ze swymi dialektami, co utrudni lekturę. Jest bowiem jasne, wyjaśniał, że w tych samych Czechach „jinak mluvie a v jiném jinak. U příkladě: já píši nižádný nevie, a jiní říekají žádný nevie”⁴⁹. Trzeba zaznaczyć, że *Česká nedělní postilla* nie jest kolekcją wernakularną spisaną techniką *reportatio*, lecz jest to wersja literacka, odbiegająca zapewne od formy werbalnej i w ścisłym związku z łacińskim kaznodziejstwem

⁴⁴ J. Hus, *Neděle po Narození Božiem devátá*, s. 130.

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ J. Hus, [*Prologus*], s. 60.

⁴⁸ „Aby, ktož budeš čísti, rozuměl mé české řeči, věž, žeť sem psal tak, jakož obyčejně mluvíím”; *ibidem*, s. 57.

⁴⁹ *Ibidem*, s. 57–58.

Husa, co sugerują słowa samego autora⁵⁰. Jak wiemy, kazania dla ludu wygłaszano zwykle w językach narodowych, co zalecały już wczesnośredniowieczne synody z IX w. (np. w Tours i Moguncji z 813 r.)⁵¹. W świetle kategorii zaproponowanej przez Michela Zinka takie literackie kolekcje określa się mianem „preaching in an armchair” („prédication dans un fauteuil”). Są to redakcje kazań bardziej staranne, często przełożone z łaciny. Nie służyły one jednak do wygłaszania, lecz raczej do czytania i medytacji, czyli do prywatnej lektury w całości lub w części⁵².

⁵⁰ „I mámt’ úmysl, abych, což mohu, najlehcjeje vyložil čtenie, ač ne ovšem týmž obyčejem, jako káži”; *ibidem*, s. 60, 8. *Česká sváteční kázání* to zaś, jak się przypuszcza, obcy zapis bezpośrednio po czesku, *Kazania Betlejemskie* bliższe są wersji *reportationes*. Geneza redakcji wymienionych trzech kolekcji kazań jest jednak nadal tematem otwartej dyskusji; por.: A. Vidmanová, *Hus als Prediger*, s. 78; eadem, *Kdy, kde a jak psal Hus českou Postillu*, „Listy filologické” 112, 1989, s. 144–158; P. Soukup, *Jan Hus as a Preacher*, s. 114, 118. O problemie języka kazań zob.: L. Lazzerini, *Da quell’arzilla pulpito. „Sermo humilis” e sermoni macaronici nel quaresimale autografo di Valeriano da Soncino O.P.*, „Medioevo e Rinascimento” 3, 1989, s. 171–240; N. Bériou, *Latin and the Vernacular. Some Remarks about Sermons Delivered on Good Friday during the Thirteenth Century*, w: *Die deutsche Predigt im Mittelalter. Internationales Symposium am Fachbereich Germanistik der Freien Universität Berlin vom 3.–6. Oktober 1989*, red. V. Mertens, H.-J. Schiewer, Tübingen 1992, s. 278–279; H. Martin, *A propos du bilinguisme des predicateurs du bas Moyen Age: latin et français dans les sermons d’un orateur parisien du XVe siècle*, w: *Christianitas et cultura Europae*, s. 103–111; C. Delcorno, *La lingua dei predicatori. Tra latino e volgare*, w: *La predicazione dei fratri dalla metà del ‘200 alla fine del ‘300. Atti del XXII Convegno internazionale Assisi, 13–15 ottobre 1994*, Spoleto 1995, s. 19–46; S. Wenzel, *Macaronic Sermons. Bilingualism and Preaching in Late-Medieval England*, Ann Arbor 1994; M. Zink, *La prédication en langue romane avant 1300*, Paris 1976; idem, *La prédication en langues vernaculaires*, w: *Le Moyen Age et la Bible*, red. P. Riché, G. Lobrichon, Paris 1984, s. 489–516; ostatnio: E. Corbari, *Vernacular Theology. Dominican Sermons and Audience in Late Medieval Italy*, Berlin 2013, s. 5–10, 62–65.

⁵¹ B.M. Kienzle, *Introduction*, w: *The Sermon*, wyd. B.M. Kienzle, Turnhout 2000, s. 170, 172–173.

⁵² M. Zink, *La prédication en langue romane avant 1300*, s. 478; idem, *La prédication en langues vernaculaires*, s. 489–516; N. Bériou, *Latin and the Vernacular*, s. 269;

Zamysł Husa polegał zatem na bardziej swobodnym wypowiedzeniu się w języku narodowym, z przedłożeniem kolekcji kazań przeznaczonych do czytania. Jego uwaga o ludowym języku kazań wyrażała, jak się wydaje, nie tylko potrzebę nauczania ludu, przenikania z ideami reformy do warstw niższych, memoryzacji nauk w szerszym kręgu odbiorców, lecz także konieczność pochylenia się ku świeckiemu audytorium, z przeświadczeniem większej wrażliwości tej kategorii słuchaczy na reformatorskie argumenty kaznodziei. Mieści się w tym także wierność wobec misji Chrystusa, który jak podkreślał Hus, najpierw kazał przed małuczkami, później zaś przed prałatami⁵³. Nie można także wykluczyć obawy przed zniekształceniem słów lub intencji. Zabieg Husa można ponadto wpisać w ramy zjawiska określanego od niedawna pojęciem „wernakularnej teologii”⁵⁴. Hus sporządził kolekcje kazań po czesku, aby bezpośrednio, w nieskrępowany sposób dotrzeć do świeckiego audytorium oraz złamać monopol kleru i ominąć kontrolę, którą zapewniała łacina, innymi słowy przedstawić wykład nauczania kaznodziejskiego przygotowanego bezpośrednio w języku ludowym, dzięki temu nieautoryzowanego i rozpowszechnianego swobodnie (rzec można w „wolnym dostępie”) w ramach obowiązującej praktyki⁵⁵. Wypowiedź w języku

B. Spieralska, *Les sermons ad populum de Maurice de Sully et leur adaptation française*, „Przegląd Tomistyczny” 13, 2007, nr 1, s. 9–112; K. Bracha, *Noty łacińskie w Kazaniach świętokrzyskich*, w: „Kazania świętokrzyskie”. Geneza, przekaz, tekst, kontekst. Po lekturze nowej edycji (2009), IBL PAN Warszawa 3.03.2010 r., red. K. Bracha, A. Dąbrówka, „Z Badań nad Książką i Księgozbiorami Historycznymi” 4, 2010, s. 97; P. Soukup, *Jan Hus as a Preacher*, s. 114.

⁵³ A. Molnár, *Aktywność ludu*, s. 83.

⁵⁴ E. Corbari, *Vernacular Theology*, s. 6–10 (zwł. s. 7–8), gdzie omówienie dyskusji w literaturze przedmiotu.

⁵⁵ *Ibidem*, s. 10; N. Watson, *Censorship and Cultural Change in Late Medieval England. Vernacular Theology, the Oxford Translation Debate and Arundel's Constitutions of 1409*, „Speculum” 70, 1995, s. 822–864. O „łacińskim” monopolu duchowieństwa zob. m.in.: N. Bériou, *Latin and the Vernacular*, s. 273; K. Bracha, *Noty łacińskie*, s. 105. O języku czeskim w polemikach antyhusyckich Jana z Pířbramia jako „valid medium for combatting heretical beliefs” ostatnio

narodowym zapewniała autorowi większą i łatwiejszą do osiągnięcia swobodę językowej ekspresji, a także była zrozumiała dla ludu – audytorium preferowanego przez Husa oraz spełniała ideał wolnego głoszenia słowa Bożego, później jednego z ważniejszych spośród czterech artykułów praskich.

Z kręgu reformatorskich dyskusji o prawie sprawowania funkcji kościelnych przez niegodnego, wiarołomnego i żyjącego w grzechu kleryka (Henryk z Oyty, Konrad z Sołtowa) oraz koncepcji dwojakiej doskonałości (*duplex perfectio*) Idziego Rzymianina wypływała inna przestroga dla kaznodziejów. Każdy kaznodzieja – przypominał Hus – gdy głosi kazanie i ksiądz, gdy się modli lub każdy inny człowiek, jeśli jest w grzechu śmiertelnym, „však mluví křivě”⁵⁶. Hus podobnie potępiał przykłady kaznodziejskiej autocenzury, gdy księża głoszą kazania do świeckich zachowawczo, aby nie utracić dochodów, nie popaść w niełaskę, więzienie, potępienie lub kłopoty⁵⁷. Takie uwagi powtarzane w kaznodziejstwie europejskim były częstym elementem krytyki przesadnej

M.K. Perett, *John Příbram and his Vernacular Treatises. Equipping the Laity in Battle against Hussite Radicals*, w: *Christianity and Culture in the Middle Ages. Essays to Honor John van Engen*, red. D.C. Mengel, J. van Engen, L. Wolverton, Notre Dame–New York 2015, s. 419–435 (tu zwl. s. 430).

⁵⁶ J. Hus, *Neděle dvanáctá po Svaté Trojici*, w: idem, *Česká nedělní postilla*, s. 364; por.: A. Lang, *Heinrich Toting von Oyta. Prinzipienlehre der mittelalterlichen Scholastik*, Freiburg im Breisgau–Wien 1964, s. 20; F. Seibt, *Die Zeit der Luxemburger und der hussitischen Revolution*, w: *Handbuch der Geschichte der böhmischen Länder*, t. 1: *Die böhmischen Länder von der archaischen Zeit bis zum Ausgang der hussitischen Revolution*, red. K. Bosl, Stuttgart 1966, s. 463; S. Swieżawski, *Eklezjologia późnośredniowieczna na rozdrożu*, Kraków 1990, s. 41; Z. Kałuża, *Eklezjologia Mateusza z Krakowa (Uwagi o De praxi Romanae Curiae)*, „*Studia Mediewistyczne*” 18, 1977, nr 1, s. 76 i 132.

⁵⁷ „Jest také svazek jazyka bázeň, pro niž mnozí nesmějí pravdy vyznati: knězie nesmějí *kázati a laikové i ženy nesmějí se zpoviedati. Knězie nesmějí, aby obrokův nezbyli, v žaláři neposelěli, pohaněni nebyli a neb umořeni. A svěští nesmějí se pro stud velikých hřiechův zpoviedati a neb pro veliké pokání a také, jakož sem od mnohých slyšal, pro to, že na ně zpověď knězie pronášejí”; J. Hus, *Neděle dvanáctá po Svaté Trojici*, s. 365.

kaznodziejskiej poprawności i asekuranctwa. Hus oskarżał takich predykantów o brak gorliwości i prawości, gdyż na tych cnotach opiera się posłannictwo urzędu⁵⁸.

W komentarzu do ewangelicznego cudu uzdrowienia głuchoniemego nad Jeziorem Galilejskim według Mk 7, 31–37 Hus wyprowadził opartą na argumentach anatomicznych ontogenezę wartości słuchania jako warunku wiary. Chrystus uzdrowił głuchoniemego, wkładając palce w jego uszy, a dotykając śliną języka, przywrócił chromemu mowę. Chory odzyskał nie tylko słuch i mowę, lecz także cnotę mądrości. Ślina bowiem, którą Jezus zwilżył język chorego, pochodzi z głowy, a ta dobrze użyta staje się źródłem mądrości niesionej w słowach – wyjaśniał za Grzegorzem Wielkim⁵⁹. Ewangeliczne *miraculum* w komentarzu Husa to obraz koniecznej przemiany do uzyskania wiary w akcie słuchania, wprost z ust kaznodziei.

Hus parafrazował słowa św. Pawła z Listu do Rzymian 10, 17: „Wiara bierze się ze słuchu, a słuchanie jest słowem” („Neb viera jest z slyšenje a slyšenje slovem; fides ex auditu auditus autem per verbum Christi”), a następnie pytał retorycznie: „Kto uwierzy, gdy nie usłyszysz, a kto usłyszysz bez kaznodziei?”⁶⁰. Akt wiary realizuje się w akcie słuchania między wolą słuchającego a mądrością

⁵⁸ *Ibidem*.

⁵⁹ „A tak pustil jest Ježíš prsty v uši hluchého, to jest dal jest jemu dary ducha svatého, aby slyšal, co má slyšeti. »A plinuv dotekl sě,« to věz slinú, »Jazyka jeho.« Skrže slínu, die svatý Řehoř, múdrot sě znamená a miení múdrot syna božieho řka: »Slína nám jest z úst vykupitele vzatá múdrot v svatém písmě. Neb slína od hlavy teče v usta, protož ta múdrot, kteráž on jest, když jazyka našeho dotkne, ihned sě k kázání slov božích otevře«; *ibidem*, s. 364; por.: Grzegorz Wielki, *Homilia 10*, wyd.: *Gregorii Magni Homiliarum in Ezechielem Prophetam Libri duo*, ks. 1, w: *Patrologiae cursus completus. Series Latina*, t. 76, wyd. J.-P. Migne, Paris 1878, kol. 894; *Magistri Iohannis Hus Sermones de tempore qui Collecta dicuntur*, wyd. A. Vidmanová-Schmidtová, Prague 1959 (MIHO, 7), s. 443.

⁶⁰ „Kterak uvěříe, když neuslyšie, a kterak uslyšie bez kazatele?"; J. Hus, *Neděle dvanáctá po Svaté Trojici*, s. 363.

mówiącego. W ten sposób kazanie jest nie tylko fundamentalnym narzędziem nauczania, lecz także źródłem mądrości warunkującym wiarę. Słowa są bowiem przyrodzonym nośnikiem mądrości, nośnikiem wiary, co wynika z przyczyn anatomicznych, ze związku słów ze śliną na języku, która pochodzi z głowy – źródła mądrości i intelektu.

Zgodna z nakazami Chrystusa jest też wolność głoszenia kazań w dowolnych miejscach, co potwierdza autorytet Chrystusa, który kazał na brzegu jeziora, w łodzi, na pustyni, nad brzegiem morza i na samym morzu. To oczywista aluzja do jednego z czterech artykułów praskich, ale też do pozyskanej przez arcybiskupa praskiego Zbyńka Zajíca z Hasenburka bulli papieża Aleksandra V z 1409 r., ograniczającej miejsca, gdzie można było głosić kazania do kościołów parafialnych, klasztornych i kapitulnych, co uniemożliwiało ich głoszenie w Kaplicy Betlejemskiej, oraz do podwójnej klątwy przeciwko Husowi z 1409 i 1410 r., o czym z ubolewaniem wspominał on w przywołanym kazaniu⁶¹. W podobnym tonie i w bardziej osobisty sposób wspominał on późniejsze kłopoty w Kaplicy Betlejemskiej w Pradze w związku z kryzysem odpustowym i ostateczne obłożenie go klątwą papieską przez Jana XXIII, a także opuszczenie Pragi i udanie się do Kozíego Hrádka, gdzie głosił kazania we wszelkich możliwych miejscach i gdzie 27 października 1413 r. ukończył po czesku postyllę *De tempore*⁶².

Jakie warunki zatem według Husa musiał spełniać dobry kaznodzieja? Po pierwsze, wierni mieli go pilnie słuchać, po drugie miał on wyprać, to znaczy oczyścić swoje sieci, aby mógł łowić

⁶¹ *Ibidem*, s. 320; idem, *Sermo XLVI: In die Johannis de mane*, w: [Magistri Io. Hus] *Sermones in capella Bethlehem 1410–1411*, s. 156; por.: T.A. Fudge, „Feel this!” *Jan Hus and the Preaching*, s. 110; P. Soukup, *Jan Hus as a Preacher*, s. 108–109; F. Šmahel, *Jan Hus*, s. 99–100; J. Marek, *Jakoubek ze Střebra a počátky utrakvistického kazatelství*, s. 59–61.

⁶² J. Hus, *Neděle čtvrtá u Postě*, w: idem, *Česká nedělní postilla*, s. 164–167; por.: A. Vidmanová, *Hus als Prediger*, s. 70–72; T.A. Fudge, „Feel this!” *Jan Hus and the Preaching*, s. 117; P. Soukup, *Jan Hus as a Preacher*, s. 108–110.

wiernych z morza dla Chrystusa. Winien kazać według litery prawa Bożego, a nie opowiadać bajki, rzeczy kłamliwe lub nieużyteczne, ludzi zachęcać, a nie straszyć. Nie powinien żyć w stanie grzechu śmiertelnego, wówczas niczego nie złowi. Po czwarte, żywot Pana Boga musiał mieć ponad wszystko⁶³. W tych czterech punktach mieści się imperatyw prawa Bożego i wierność biblijnym źródłom wiary, które wyznaczają przymioty moralne księży. Idee te wpłynęły na rosnącą pozycję Dekalogu, uznanego za *gubernacula vitae hominis*, nauczanego także w kazaniach⁶⁴. Hus był zresztą autorem obszernego *Expositio Decalogi*, a tekst Dekalogu stał się elementem wewnętrznego wystroju Kaplicy Betlejemskiej⁶⁵. W jednym z kazań betlejemskich podkreślał konieczną harmonię między obowiązkiem nauczania Dekalogu w kazaniach a wiernością Przykazaniom we własnym życiu⁶⁶. Od posłuszeństwa prawu zależą efekty pracy kaznodziejów wśród ludu. Hus nie podważał

⁶³ „J sú ještě jiná naučení ve čtení. Prvé, že lidé mají býti pílni slyšení slova božieho; to v tom sě znamená, že »zástupové valili sú sěk Ježíšovi, aby slyšeli slovo božie«. Druhé, že kazatel má vyprati své sieti, to jest řeč vyčistiti, již má lidi z moře tohoto světa Kristovi loviti, tak aby *kázal čistý zákon boží, *ne básní, ani lží, ani *neužitečných řečí, a ovšem jimiž by lidi svodil aneb lúpil. Třetí, že, kdož v noci, t. v hříše smrtedlném loví, ten nic sobě k spasení neuloví, a zvláště kněz, káželi v smrtedlném hříše. Čtvrté, že kazatel má povýšiti života nad jiné a hlúbe znáti pána boha”; J. Hus, *Neděle pátá po Svaté Trojici*, w: idem, *Česká nedělní postilla*, s. 321.

⁶⁴ J.W. Dahmus, *Medieval German Preaching on the Ten Commandments. A Comparison of Berthold of Regensburg and Johannes Nider*, „Medieval Sermon Studies” 44, 2000, s. 37–52; K. Bracha, *The Ten Commandments in Preaching in Late Medieval Poland: „Sermo de praeceptis” from the MS. 3022 at the National Library in Warsaw* (w druku).

⁶⁵ J. Hus, *Expositio Decalogi*, wyd. V. Flajšhans, Prag 1903 (MIHO, 1, z. 1); idem, *Výklad na desatero přikázanie*, w: *Výklady*, wyd. J. Daňhelka, Praha 1975 (MIHO, 1), s. 327; *Betlemské texty*, wyd. B. Ryba, Praha 1951, s. 37–38; F. Šmahel, *Slovo pisane i mównone*, s. 186.

⁶⁶ „Et ergo predicator, qui digne vult predicare verbum Dei, debet mandata Domini servare. Que si non servaverit, sciat, quod indigne predicat”; J. Hus, *Sermo CLXXXI: Fer. 2^a p. Pent., epist.*, w: [Magistri Io. Hus] *Sermones in capella Bethlehem 1410–1411*, s. 160–161.

ważności sakramentów sprawowanych przez niegodny kler, ale podkreślał związek między morale a odpowiedzialnością przed wiernym ludem, dla którego duchowny winien być autorytetem, źródłem wiedzy i wzorem do naśladowania. Objasnienia te pojawiały się ponownie, gdy Hus odwracał perspektywę i wykładał, kto jest fałszywym kaznodzieją. Powtarzalne pouczenia moralne i nacisk na morale kaznodziei to nie tylko warunek wiarygodności, lecz także rosnąca świadomość ścisłej zależności zachowań świeckich od postaw duchowieństwa w zgodzie z biblijnym „taki lud jaki kapłan” (Oz 4, 9). Powtarzał je zarówno Maciej z Janova, jak i Jakoubek ze Stříbra⁶⁷. Życie w konkubinacie oznacza, że kaznodzieja naucza tego, czego sam nie przestrzega we własnym życiu⁶⁸. Wiąże w ten sposób powróż na własnej szyi⁶⁹. Gdy każe dla zysku lub dla własnej chwały (*propter divicias, pro pera*), to nie każe dla zbawienia, czyli z czystych intencji (*pura intentione*)⁷⁰. Poszukiwanie zysku kłóci się bowiem z miłością do Boga, a benefity psują usta kaznodziei. Tacy kaznodzieje nie są posłańcami Boga, lecz bożków, Mamony, Baala i Szatana. Nie gromadzą wiernych na kazanie, lecz zapełniają własne sakwy⁷¹. Gdy

⁶⁷ A. Molnár, *Aktywność ludu*, s. 116; K. Bracha, *Des Teufels Lug und Trug. Nikolaus Magni von Jauer. Ein Reformtheologe des Spätmittelalters gegen Aberglaube und Götzendienst*, tłum. P. Chmiel, Dettelbach 2013 (Quellen und Forschungen zur Europäischen Ethnologie, 25), s. 57.

⁶⁸ „Et hoc faciunt maxime literati [concupinariii sacerdotes], ant bmnij hrzyechni a zabmnij neczynity toho: »ex naturalibus nemo debet confundi« czot gest przyrozena wyecz, toho nemagy bmnity”; J. Hus, *Sermo XXI: Sabbato: In die Nicolai*, w: [Magistri Io. Hus] *Sermones in capella Bethlehem 1410–1411*, s. 19.

⁶⁹ Idem, *Sermo LXIV: Epistola in Septuagesima*, w: *ibidem*, s. 241.

⁷⁰ Idem, *Sermo XXXV A: Post prandium*, w: *ibidem*, s. 101; idem, *Sermo CCLXIII: In die ss. Simonis et Iude*, w: *ibidem*, s. 132; idem, *Sermo CVI: Dominica Laetare*, w: *ibidem*, s. 137; idem, *Vejklad mistra Jana Husi na pašui vedlé sepsání svatého jana v osmnácté kapitole*, w: idem, *Česká sváteční kázání*, s. 241.

⁷¹ Idem, *Sermo III: In die animarum*, w: [Magistri Io. Hus] *Sermones in capella Bethlehem 1410–1411*, s. 18; idem, *Sermo XXX: 3^a dominica in adventu*, w: *ibidem*, s. 65; „Cuius nunc fit oppositum, quia nunc ad visitandum mittuntur, non ad predicandum, non eciam ut aggregent homines, sed bursas impleant.

kaznodzieja opowiada bajki zamiast nauczać Ewangelię, nie mówi prawdy. Wówczas jego mowa jest jałowa, niema i warta tyle, co słoma lub chmura bez wody, rozwiewana przez wiatr. Słuchany jest wówczas diabeł nie kaznodzieja⁷². Na dwóch przeciwnych biegunach Hus stawiał tych, którzy źle każą, opowiadają żarty, kłamstwa, głoszą dla własnej chluby lub dla zysku, i tych, którzy odciągają wiernych od grzechów dla chwały Bożej i dla zbawienia⁷³.

Bezwzględny wymóg przymiotów moralnych i nietolerancja wobec przywar: konkubinatu, pożądliwości dóbr materialnych, przywodzi na pamięć fundamenty ideowe ruchu z ostrzem skierowanym przeciwko symonii i grzechom śmiertelnym, które należą do kanonu języka rewolucji. Hus przekłada je na urząd kaznodziei, który personifikuje duchowieństwo i posłannictwo kleru w ogólności.

Hus konsekwentnie przekonywał, że kaznodzieje są potrzebni, wręcz niezbędni, albowiem to nakaz samego Zbawiciela, aby ludzi do wiary przywodzili i od grzechów odwodzili. Dlatego nie mogą opuszczać kazań, lecz ustawicznie kazać, bo Pan „k ustavení své cierkvi jich potřebuje”⁷⁴. Zarówno niechętnie lub niedbałe słuchanie kazań przez wiernych, jak też opuszczanie kazań przez duchownych jest oceniane podobnie – nie jest naśladowaniem Chrystusa, wyrokował Hus⁷⁵. Ostrzeżenie przed uchylaniem się od głoszenia kazań to echo nakazów powtarzanych w statutach synodalnych również

Jesus illum mittit, quem salus populi et honor Domini ad predicandum ducit; si vero pro pera predicat, ut pecuniam accipiat, non a Jesu, sed a Mamone mittitur. Si vero propter gulam, ut delicate vivat, tunc a Beele mittitur; si vero propter superbiam, tunc a Sathana”; idem, *Sermo CCLXIII: In die ss. Simonis et Jude*, w: *ibidem*, s. 132.

⁷² Idem, *Sermo CVIII: Feria 2^a p. Laetare*, w: *ibidem*, s. 141; idem, *Sermo CCXXVI: Dominica 12^a p. Trinitatem*, w: *ibidem*, s. 11; idem, *Sermo XXXII: In die Sapiencie*, w: *ibidem*, s. 75; idem, *Sermo CCXXV: Dominica II^a p. Trinit.*, w: *ibidem*, s. 350.

⁷³ Idem, *Sermo CLXXIII: In die Ascensionis*, w: *ibidem*, s. 125–126.

⁷⁴ Idem, *Na květnú Neděli*, w: idem, *Česká nedělní postilla*, s. 182.

⁷⁵ Idem, *Sermo CCV: Dom. 5^a p. Trinit.*, w: [Magistri Io. Hus] *Sermones in capella Bethlehem 1410–1411*, s. 264.

polskich oraz w *Dekrecie* Gracjana. Przykładowo statuty synodalne Wojciecha Jastrzębca zawierają ostrzeżenie przed uchylaniem się duszpasterzy od głoszenia kazań: „Curatus non predicans per se vel per alium, est in statu dampnacionis”, a nieco później groźbę: „non dubium, quin sit dignus morte”⁷⁶. Dla wzmocnienia argumentacji Hus przywołał wypowiedź z *Liber regulae pastoralis* Grzegorza Wielkiego, przyjętą następnie w uchwałach *Dekretu* Gracjana z nakazem przywiązywania dzwonek przez kapłanów przed wejściem do świątyni. „Kapłan bowiem, gdy wchodzi lub wychodzi bezgłośnie, umiera, albowiem ściąga na siebie gniew ukrytego sędziego, jeśli kroczy, a nie słyhać głosu jego nauczania”⁷⁷. Jest to odwołanie się do Księgi Wyjścia 28, 33–35, z opisem sukni kapłańskiej, przy której dolnych brzegach wisiały jabłka granatu z purpury i złote dzwonki, aby kapłan wchodząc do świątyni przed oblicze Pana („superni inspectoris iudicium”), obwieszczał to głośno, czyli słowami kazania, a nie ciszą, bo umrze.

⁷⁶ *Statuta Alberti Jastrzębiec episcopi Cracoviensis, Cracoviae anno 1423 edita*, cz. 3, § XII–XVI, wyd. U. Heyzmann, w: *Statuta synodalia episcoporum Cracoviensium XIV et XV saeculi*, Kraków 1875 (Staropolskie Prawa Polskiego Pomniki, 4), s. 77–79, tu s. 77; por. J. Wolny, *Łaciński zbiór kazań Peregryna z Opola i ich związek z tzw. „Kazaniami Gnieźnieńskimi”*, w: *Średniowiecze. Studia o kulturze*, t. 1, red. J. Lewański, Warszawa 1961, s. 215; K. Ożóg, *Duszpasterskie zabiegi biskupów krakowskich w późnym średniowieczu*, „Rocznik Krakowski” 71, 2005, s. 51; G. Lichończak-Nurek, *Wojciech h. Jastrzębiec arcybiskup i mąż stanu (ok. 1362–1436)*, Kraków 1996, s. 128. Inne zestawil Z.A. Kliszko, *Przepisy synodalne w Polsce średniowiecznej o kaznodziejstwie*, „Studia Theologica Varsaviensia” 13, 1975, nr 1, s. 111–142 (tu ustawy Jastrzębca pominięte).

⁷⁷ J. Hus, *Neděle druhá*, w: idem, *Česká nedělní postilla*, s. 217; Gregorius I Magnus, *Regulae pastoralis liber*, ks. II, cap. IV, w: *Patrologiae cursus completus. Series Latina*, t. 77, Parisiis 1849, kol. 31; *Decretum magistri Gratiani*, cz. 1, Dist. XLIII, cap. I, w: *Corpus Iuris Canonici*, t. 1, wyd. E. Friedberg, Lipsiae 1879, kol. 154; por. P. Sczaniecki, *Służba boża w dawnej Polsce. Studia o mszy św.*, Poznań 1962, s. 141–144; K. Bracha, *Słowa i gesty. Ryt akcji kaznodziejskiej w Polsce późnego średniowiecza*, w: *Rituály, ceremonie a festivity ve střední Evropě 14. a 15. století*, red. M. Nodl, F. Šmahel, Praha 2009 (Colloquia Mediaevalia Pragensia, 12), s. 304.

Nauczanie kaznodziejskie Husa to wielka apologetyka *artis praedicandi*, to nieustanne nawoływanie do pilności, gorliwości i moralnej wiarygodności kaznodziei na ambonie jako skutecznego i masowego narzędzia reformy oraz odwrotnie, potępienie zaniechania, milczenia, powściągliwości, asekuranctwa, chciwości i pychy, w czym widział, w pełnej zgodzie z ortodoksją, łamanie posłannictwa, jałowość, działanie na szkodę wiernych, osieracanych i wykluczanych z dostępu do nowych, ożywczych idei naprawy chrześcijaństwa oraz pozostawianych na pastwę zwodniczych knoń diabła i ludzi nieprawych.

JAN HUS AS A PREACHER AND A PROMOTOR OF PREACHING

ABSTRACT

Jan Hus was an extraordinary, fiery preacher and reformer. His preaching stemmed not only from his theological training, that which was central to the *ars praedicandi*, but first of all from his deliberate choice to use the pulpit as an instrument of catechization and the promotion of reforms. Hus's activities fit well into the process of ennobling preaching that started in the pre-Hussite period and gave new impulse to the new application of pastoral instruments that followed the Fourth Lateran Council in 1215. The author argues that only in the Bohemian Reformation did the development of preaching take such a visible, ideologically motivated form. Examining Hus's preaching activities and studying in particular three collections of sermons: *Česká nedělní postilla*, *Sermones in capella Bethlehem* and *Česká sváteční kázání* he shows Hus as a preacher, propagator and dedicated promoter of preaching. Hus's teaching by preaching amounts to a great apologetics of the *ars praedicandi*; he incessantly demands diligence, ardor and moral reliability from a preacher. At the same time, Hus condemns negligence, silence, restrain, temperance, greed and pride which – in his opinion and in accordance with orthodoxy – violate the preacher's mission and bring harm to the faithful.

Krzysztof Bracha – profesor zwyczajny w Instytucie Historii Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach i w Instytucie Historii im. Tadeusza Manteuffla PAN w Warszawie. Autor m.in. *Teolog, diabeł i zabobony. Świadcstwo traktatu Mikołaja Magni z Jawora „De superstitionibus” (1405 r.)*, Warszawa 1999; *Nauczanie kaznodziejskie w Polsce późnego średniowiecza. Sermones dominicales*

et festuales z tzw. kolekcji Piotra z Miłosławia, Kielce 2007; *Casus pulchri de vitandis erroribus conscientiae purae. Orzeczenia kazuistyczne kanonistów i teologów krakowskich z XV w.*, Warszawa 2013; *Des Teufels Lug und Trug. Nikolaus Magni von Jauer. Ein Reformtheologe des Spätmittelalters gegen Aberglaube und Götzendienst*, tłum. P. Chmiel, Dettelbach 2013 (Quellen und Forschungen zur Europäischen Ethnologie, 25).